

บทที่ 3

วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่างปี พ.ศ. 2442-สงครามโลกครั้งที่ 2 (2489)

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษากาพรวมวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในระหว่างปี พ.ศ. 2442-สงครามโลกครั้งที่ 2 (2489) ในขณะนี้ การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบยังคงเป็นพื้นที่ป่าไม้และการทำนา ส่วนการทำสวนยางพาราแม้ว่าจะเริ่มมีการปลูกกันบ้างแล้วแต่การขยายตัวในพื้นที่ยังไม่มากนัก สวนไม้ผลยังมีน้อยในแต่ละชุมชนมีครัวเรือนราษฎรไม่กี่ครัวเรือน การคมนาคมยังไม่สะดวก ดังรายละเอียดการใช้ประโยชน์ที่ดินแต่ละประเภทที่สะท้อนผ่านวิถีชีวิตและการอาชีพของราษฎรในแต่ละช่วงเวลา

เมื่อก้าวถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละช่วงเวลาคงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะพิจารณาจาก วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพของราษฎร และความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ประโยชน์ที่ดินกับเหตุ-ปัจจัยทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ที่สำคัญได้แก่ การขยายตัวของประชากร การตั้งหลักแหล่งใหม่ การเกิดและการขยายตัวของชุมชนไปเป็นเมือง การเปิดเส้นคมนาคมแบบใหม่ นโยบายเรื่องที่ดินและการเกษตรของรัฐ อาชีพของราษฎร การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และเทคโนโลยี เป็นต้น

3.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้

ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 ป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา มีเพียง 2 ประเภท คือ ป่าดิบชื้นและป่าพรุ ซึ่งในรายงานวิจัยฉบับนี้จะเน้นหรือกำหนดขอบเขตเฉพาะการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้ที่เป็นป่าดิบชื้นเท่านั้น

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยนั้นยังมีป่าดิบชื้นที่อุดมสมบูรณ์มาก โดยเฉพาะในเขตภูเขาและเขตควนทางฝั่งตะวันตกของลุ่มทะเลสาบ ราษฎรที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ดังกล่าว จะดำรงชีวิตอยู่กับผลผลิตจากป่าเป็นหลัก (สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ ตำบลเขาพระ อำเภอรัษฎุมิ และตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด, 2544) ผู้เฒ่าที่เข้าร่วมเสวนาทั้ง 3 พื้นที่เล่าว่า ในสมัยนั้นมีป่าดิบชื้นมีความอุดมสมบูรณ์มากจริง ๆ เพราะนอกจากป่าจะมีต้นไม้ใหญ่ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้ยาง ไม้เคี่ยม ไม้ตะเคียนทอง ไม้พะยอม ไม้กระบาก และไม้จำปา แล้วยังประกอบด้วยต้นไม้ที่มีประโยชน์จำนวนมาก ซึ่งประกอบด้วยไม้ก้อ ไม้เถา ไม้เลื้อย ไม้ที่ให้ดอก และยังมีไม้ผลป่าที่ให้ผลอีกเป็นอันมาก มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ที่พบมากในเขตป่าไม้ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ เสือ แมวลายหิน

อ่อน สมเสร็จ เลียงผา หมี่ เก้ง กวาง หมูป่า ชะนี ค่าง นกเงือก และสัตว์ป่าอีกหลากหลายชนิด (สนทนากลุ่ม, อ้างแล้ว ; สภากานวัดตะโหนด, 2543)

จากที่ป่าในสมัยนั้นสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่า บางชนิด อาทิ เสือ ค่อยมาก ประกอบกับคนในเขตพื้นที่ก็มีไม่มาก การหาของป่าหรือใช้ประโยชน์จากป่าก็จะไม่เข้าไปในป่าลึก เพราะกลัวอันตราย (สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งตำเสา และตำบลเขาพระ, อ้างแล้ว)

จากความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวทำให้ราษฎรที่อยู่ในเขตไม่ไกลจากป่าในสมัยนั้นพึ่งพาป่าเป็นแหล่งของผลผลิตเพื่อการยังชีพทั้งเพื่อการบริโภคและอุปโภคและเพื่อเป็นแหล่งของรายได้หลัก ปัจจัยที่ทั้งหลายได้จากผลผลิตของป่า บ้านทำด้วยไม้และหลังคาบ้านทำจากวัสดุที่หาได้จากป่า อาหารกินวันข้าวได้จากป่าและแหล่งน้ำธรรมชาติ เสื่อกี๊ทำจากวัสดุจากป่า รวมทั้งยารักษาโรค โดยเฉพาะหมูป่าซึ่งเป็นสัตว์ป่าที่เป็นที่นิยมในการบริโภคของราษฎรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในสมัยนั้น หมูป่าเป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญของครัวเรือน เมื่อราษฎรคนใดจับหมูป่าได้จะฆ่าและแจกจ่ายกันในหมู่บ้าน ถ้าใครมาช่วยฆ่าแหละก็จะได้รับส่วนแบ่งไปมาก ไม่มีการขาย อาจจะมีบ้างก็เป็นการแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอย่างอื่น ที่ผลิตได้ในพื้นที่

ความอุดมสมบูรณ์ของป่าในรูปของเนื้อไม้ในยุคนั้นยังมีหลักฐานให้เห็นจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในชนบทที่มีบ้านเก่าแก่ บ้านที่มีใต้ถุนและมिनอกชาน¹ และมักเป็นชั้นใหญ่และยาว จะพบว่าบ้านเหล่านี้ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง จำนวนมาก เป็นไม้หลุมพอง ไม้เคี่ยม ซึ่งปัจจุบันไม้เหล่านี้ราคาค่อนข้างแพง เพราะมีปริมาณลดลงมาก หรือบางชนิดแทบไม่มีเลย

ส่วนผลิตภัณฑ์จากป่าหรือของป่าที่โดดเด่นในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้ ได้แก่ น้ำมันยาง มุลค้ำควา หวาย ชัน น้ำผึ้ง ฯลฯ ซึ่งผลิตภัณฑ์เหล่านี้เป็นแหล่งของรายได้ที่สำคัญของราษฎรในสมัยนั้น โดยเฉพาะชุมชนในฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ เช่น ชุมชนทุ่งตำเสา ชุมชนเขาพระ (อำเภอรัตภูมิ ในปัจจุบัน) ชุมชนตะโหนด และชุมชนงหรา (จังหวัดพัทลุง ในปัจจุบัน) ตัวอย่างเช่น ในชุมชนตะโหนด รายได้หลักของครัวเรือนราษฎรได้จากการขายน้ำมันยาง² ได้³ และหวาย โดยผลิตภัณฑ์เหล่านี้จะนำไปขายในตลาดอาหารเทา และตลาดบางแก้ว ซึ่งเป็นตลาดหลักในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุงที่มีสถานีรถไฟ ซึ่งเริ่มเปิดใช้รถไฟสายใต้ในปี พ.ศ. 2459 (ทางรถไฟสายใต้ได้เริ่มก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2443 โดยช่วงแรกเปิดใช้ ในปีพ.ศ. 2446 จากสถานีบางกอกน้อยถึงเพชรบุรี และหลังจากนั้นสร้างเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.2459 จนถึงสถานีประคู้

¹ ห้องโถงโล่ง ๆ หรือ ระเบียง

² เป็นน้ำมันจากต้นยาง ซึ่งใช้ประโยชน์ได้หลาย ที่สำคัญคือใช้ เป็นเชื้อเพลิง และยาเรือ

³ เป็นเชื้อเพลิงชนิดหนึ่ง ที่ราษฎรผลิตขึ้นโดยใช้ภูมิปัญญาในสมัยนั้น ใช้น้ำมันยางผสมกับวัสดุ และห่อด้วยกาบหมาก (คือ)

จังหวัดปัตตานี) และมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการค้าขายมากขึ้นและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมากขึ้น เป็นลำดับ เพราะเมื่อสินค้าสามารถขนส่งไปขายในตลาดได้แพร่หลายมากขึ้นทั้งในเมืองหลวงและในสถานที่ต่าง ๆ ที่เส้นทางรถไฟไปถึง ก็เป็นโอกาสให้ชุมชนได้ขายผลผลิตของตัวเอง กระตุ้นให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น (ปก, 2534)

สำหรับนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในยุคนี้นั้น แม้ว่าจะมีการประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับ แต่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและการใช้ประโยชน์ที่ดินมากนัก เช่น ปี พ.ศ. 2478 มีการประกาศสงวนป่า ในท้องที่จังหวัดพัทลุง เนื้อที่ 1,262.5 ไร่ และ ทำการหมายเขตป่า ในจังหวัดสงขลา พัทลุง และสตูล เพื่อสงวนไว้เป็นแหล่งรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ปี พ.ศ. 2481 เริ่มใช้ พ.ร.บ. คุ้มครองและสงวนป่า ในปี พ.ศ. 2482 เริ่มใช้กฎหมายสงวนป่า และดำเนินโครงการปลูกสวนป่าเพิ่มเติม

พ.ศ. 2483 รัฐบาลประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดระเบียบราชการในกระทรวงเกษตรธิการ โดยการบริหารในส่วนภูมิภาคให้เปลี่ยนเป็น "ป่าไม้จังหวัด" และ "ป่าไม้อำเภอ"

พ.ศ. 2484 ปรับปรุงและร่างกฎหมายป่าไม้ใหม่ "พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484" และมีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการ จาก "ป่าไม้ภาค" เป็น "ป่าไม้เขต" มีการประกาศพระราชกฤษฎีกากำหนดป่าเป็นป่าคุ้มครอง 23 ป่า

พ.ศ. 2485 มีกฎกระทรวงเกษตรธิการ ตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ 2484 ว่าด้วยการทำไม้ การเก็บหาของป่า และตราไม้ประทับไม้ของเอกชน

ในภาพรวมแล้วการทำลายป่าไม้ในยุคนี้นั้นยังมีอยู่ในขอบเขตที่จำกัดเพราะสาเหตุหลายประการ อาทิเช่น การคมนาคมยังไม่สะดวก ทำให้การนำไม้ออกจากป่ายังทำได้ยาก เครื่องมือในการทำไม้ยังไม่ทันสมัย เช่น เลื่อยไฟฟ้า เลื่อยจักร เครื่องยนต์ รถแทรกเตอร์ ไม่ได้เอื้อมากนัก ในป่ามีสัตว์ดุร้าย มีไข้ป่าชุกชุม (มาเลเรีย) ผู้คนที่เข้าป่าไป กลับมาชีวิตก็นับว่าโชคดี (สัมภาษณ์ อดีตกำนัน ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ) และที่สำคัญ ปัจจัยด้านประชากรในยุคนี้นี้ก็ไม่ได้สร้างภาวะกดดันดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การเข้าไปหักล้างถางพงที่มีก็จะดำเนินการในพื้นที่ราบป่าไม้ที่บ้น

ดังที่ทราบกันดีว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นการสร้างแรงกดดันที่สำคัญต่อทรัพยากรธรรมชาติทุกชนิด แต่ในยุคนี้นั้นย้อนกลับไปในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2448 ซึ่งเป็นปีที่มีการเริ่มนับจดจำนวนราษฎรไทยซึ่งขณะนั้นมีประมาณ 4 ล้านคนเท่านั้น และไม่มีรายงานว่าในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามีเท่าใด เข้าใจว่าน่าจะเป็นหลักหมื่น จนถึงรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2454 เริ่มมีการสำรวจสำมะโนประชากรขึ้นเป็นครั้งแรกมีประชากร 8.3 ล้านคน ถึงรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2472 มีประชากร 11.5 ล้านคน รัชกาลที่ 8 พ.ศ. 2480 มีประชากร 14.6 ล้านคน จนเริ่มรัชกาลที่ 9 พ.ศ. 2486 มีประชากร 17.4 ล้านคน ซึ่งถ้าคิดย้อนกลับจากข้อมูลประชากรของประเทศไทยในปัจจุบัน (ปี 2542) มีประมาณ 62 ล้านคน (บุญเลิศและคณะ, 2542) และทำให้ประชากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามีมากถึง 1.16 ล้าน

คน ดังนั้นถ้าสมมุติว่าอัตราการเพิ่มขึ้นประชากรบริเวณกลุ่มทะเลสาบกับค่าเฉลี่ยของประเทศใกล้เคียงกัน ในปี พ.ศ. 2486 ซึ่งเป็นช่วงหลังของยุคนี้อัตราที่ประมาณได้ว่าประชากรบริเวณกลุ่มทะเลสาบน่าจะประมาณ 3 แสนคน ซึ่งถ้าคิดเฉลี่ยต่อพื้นที่จะเท่ากับ 37 คนต่อตารางกิโลเมตร ในขณะที่ในปัจจุบันประชากรมีความหนาแน่นมากกว่า 132 คนต่อตารางกิโลเมตร

สำหรับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่ป่าไม้เพื่อการทำสวนยาง คุราช ละเอียดในหัวข้อ 3.3

ส่วนผลกระทบจากการทำลายป่าในยุคนี้อังไม่ปรากฏชัดเจน และแทบไม่มีการกล่าวถึง เพราะป่าไม้ในภาพรวมของกลุ่มทะเลสาบสงขลายังคงอุดมสมบูรณ์มาก ยังเป็นแหล่งค้ำน้ำลำธารที่สมบูรณ์ คลองสายต่าง ๆ ของกลุ่มทะเลสาบยังมีน้ำอุดมสมบูรณ์ อุดมไปด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำหลากหลายชนิดให้ชุมชนได้พึ่งพิงอย่างไม่ขาดแคลน

3.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการทำนา

นอกจากพื้นที่ป่าแล้วในสมัยนั้น การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักอีกลักษณะหนึ่งคือ การทำนาดังกล่าวแล้วข้างต้น การทำนาเป็นอาชีพหลักของราษฎรส่วนใหญ่ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในเขตที่ราบและที่ราบชายฝั่งทะเล เพราะราษฎรนิยมบริโภคข้าวโดยเฉพาะข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก แหล่งที่ปลูกข้าวหลักของกลุ่มน้ำทะเลสาบ คือ ที่ราบกลุ่มชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขา เรื่อง เสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 108 ในประวัติศาสตร์ประเทศ" หน้า 276) สำหรับเมืองพัทลุง โดยเฉพาะที่ราบเขตต่อจังหวัดนครศรีธรรมราชพัทลุง และสงขลาในสมัยก่อนสามารถผลิตข้าวเลี้ยงเมืองสงขลาด้วยเกือบทั้งเมือง (สุริวงศ์, 2542)

การทำนาในสมัยนั้นส่วนมากราษฎรในชุมชนจะมีที่ทำนาเป็นของตนเอง เพราะมีที่กร้างว่างเปล่าอยู่มาก ผู้ประสงค์จะมีที่ทำนาก็ไปปักดำ ซึ่งแสดงว่าต้องการมีกรรมสิทธิ์ในที่แปลงนั้น หรือในบางพื้นที่ไม่สามารถทำนาได้เลย เช่น เป็นพื้นที่ป่ากร ราษฎรที่ต้องการทำนาก็จะไปหักร้าง มีการยกคันทนา (สนทนากลุ่ม, อ้างแล้ว; ฉัตรทิพย์ และหุนศักดิ์, 2540) ซึ่งแต่ละครอบครัวจะสามารถทำนาได้มากน้อยแค่ไหนขึ้นกับแรงงานในครอบครัว เพราะการทำนาในอดีตนั้น ต้องอาศัยแรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนาบางรายที่มีพื้นที่นามาก ๆ นิยมการมีลูกมาก เพื่อจะได้มีแรงงานมาช่วยทำนา ด้วยเหตุนี้ครอบครัวชาวนาในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยนั้นจึงมักเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ มีลูกประมาณ 5-8 คน และสิ่งที่ควบคู่กันไปคือ ความจำเป็นที่จะต้องเลี้ยงวัวหรือควายไว้ใช้ไถนาให้พอกับจำนวนคน การไถหว่าน เก็บเกี่ยว ขนย้ายผลผลิตก็ทำได้ทันฤดูกาลและมักมีฐานะทางเศรษฐกิจดี หรือครอบครัวที่มีพื้นที่นามากอีกกลุ่มหนึ่งคือ ผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เมื่อมีแรงงานไม่พอก็สามารถอาศัยแรงงานจากลูกบ้านไปช่วย

การทำนาในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันใน 2 ลักษณะคือ การทำนาหยาม หรือ นาปี (major rice) และการทำนาปรัง (second rice) ซึ่งเป็นการทำนานอกฤดูทำนา นาหยามเป็นการทำนาที่ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก จำต้องลงมือทำตั้งแต่ต้นฤดูฝน สำหรับนาปรังอาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำจากลำคลองที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างทำนบกั้นน้ำให้อเอ่อล้นเข้าสู่ทุ่งน้ำชา นาส่วนใหญ่ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยนั้นเป็นนาหยาม เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเป็นการใช้เครื่องทุ่นแรงแบบง่าย ๆ ที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม ได้แก่ ไร่ คราด จอบ เสียม ยกเว้นชาวนาจีนรายใหญ่ที่มีการใช้เครื่องจักรแล้วในยุคนั้น วิธีการทำนามีทั้ง "การทำนาหว่าน" และ "การทำนาค้ำ" ชาวนาที่มีพื้นที่นามาก แต่มีคณน้อยนิยมทำนาหว่าน ส่วนชาวนาที่มีพื้นที่น้อย นิยมทำนาค้ำ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของฝน และฤดูกาลที่จะเอื้ออำนวยในแต่ละปี ถ้าฝนตกล่าช้ากว่าฤดูกาล ชาวนามักจะทำนาค้ำมากกว่านาหว่าน

นอกจากการทำนาในที่ราบลุ่มดังที่กล่าวแล้ว มีเกษตรกรส่วนหนึ่งมีการปลูกข้าวในพื้นที่ตามเชิงเขาหรือไหล่เขาที่ปรับปรุงขึ้น เรียกว่า การทำข้าวไร่ ซึ่งเป็นที่นิยมทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา มักพบในพื้นที่ที่มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ โดยเกษตรกรจะใช้ประโยชน์จากที่ดินในช่วง 1-3 ปีแรก ในการปลูกข้าวไร่ เพื่อรอให้พืชหลักเจริญเติบโต ซึ่งในสมัยนั้นก็จะมีมีการปลูกยางพาราบ้างแล้วในบางพื้นที่ เกษตรกรในบางพื้นที่จะนิยมปลูกข้าวเหนียวควบคู่กับข้าวเจ้าในการทำข้าวไร่ ในการทำข้าวไร้นี้เกษตรกรสามารถมีผลผลิตข้าวไว้บริโภคเพียงพอในครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรที่มีพื้นที่นาค่อนข้างน้อย (สัมภาษณ์ นางริน คำบลบ้านม่วง อำเภอศรีบรรพต)

พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมืองของภาคใต้ มีหลายชนิด ชาวนาในแต่ละถิ่นต้องเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับสภาพของที่ดิน และฤดูกาลที่จะเพาะปลูก พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่เพาะปลูกสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ข้าวหนัก (กส 13/356 มณฑลต่าง ๆ ส่งพืชพันธุ์และสิ่งของมาตั้งในงานแสดงศิลปกรรมและพาณิชย์ สศ 130) ตัวอย่างข้าวหนัก ได้แก่ ข้าวช่อดำ ข้าวนางล่าช ข้าวค้ำฉาง ข้าวหนักจะให้ผลผลิตช้า คือ 8 เดือน) เหมาะกับที่ลุ่มน้ำลึก ข้าวกลางปี ให้ผลผลิต 6 เดือนหลังจากปลูก มีหลายพันธุ์เช่นกัน ตัวอย่างข้าวกลางปี ได้แก่ ข้าวนางไชย ข้าวเมรี ข้าวยาเสวย ข้าวดอกเอาะ ข้าวขุนนม ข้าวช่อลำเฉียง เหมาะที่จะปลูกในที่ดอน และข้าวเบา (ให้ผลผลิต 4 เดือน) เป็นข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่นาที่อยู่ในที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง (วิมล และ ไพรินทร์, 2544) พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกชาวนาจะเลือกจากผลผลิตของปีที่ผ่านมา โดยจะคัดเลือกจากรวงข้าวที่สมบูรณ์ที่สุดและให้ผลผลิตมากที่สุด

การดูแลจัดการในระหว่างการทำนา จะเน้นเรื่องการควบคุมระดับน้ำที่เหมาะสม การควบคุมศัตรูข้าว และการใส่ปุ๋ย ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมใช้ปุ๋ยคอกเป็นหลัก คือใช้มูลวัวและมูลควายที่ได้จากคอกที่ใช้ขัง หรือมาขายเขา ซึ่งได้จากป่าดงกล่าแล้วข้างต้น

การเก็บเกี่ยวข้าวในสมัยนั้น นิยมใช้ "แคะ" หรือ "แกระ" ซึ่งเป็นมีดเล็ก ๆ นำมาตัดคอรวงข้าว เก็บข้าวที่ล่รวงและทำเป็นเลียงข้าว การที่ชาวนาในภาคใต้ใช้แคะในการเก็บเกี่ยวนั้น เนื่องจาก

พันธุ์ข้าวในภาคใต้ต่างจากภาคอื่น ๆ คือ เมื่อข้าวสุกและรวงข้าวแก่ รวงจะกรอบ ถ้าจับต้นรวงแล้วใช้เคียวเกี่ยวนั้น ผลผลิตที่ได้จะลดลง นอกจากนี้ ในพื้นนาบางพื้นที่มีน้ำขังทำให้ไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้มีน้ำหนักประมาณเฉลี่ยละ 1-2 กิโลกรัม เพื่อนำไปเก็บในลอมข้าวที่บริเวณบ้าน รอกการบริโภคต่อไป และข้าวส่วนหนึ่งที่คุณภาพดีชาวบ้านจะเก็บแยกไว้บนลอมข้าวเพื่อใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ในการปลูกปีต่อไป ถ้าชาวนารายใดมีข้าวสุกมากเก็บเกี่ยวไม่ทัน ก็จะมีการไหว้วานเพื่อนบ้านเป็นครั้งคราว เรียกว่า "ออกปาก" โดยเจ้าของนาจะจัดหาอาหารมาเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยทำงาน ผลผลิตข้าวในสมัยนั้น ถ้าจากการทำนาในที่ลุ่มได้ข้าวประมาณ 200-400 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวไร่ได้ประมาณ 150-300 กิโลกรัมต่อไร่ (สมยศ และ ศิริจิต, 2537; สนทนากลุ่ม ตำบลตะเครียะ อำเภอระโนด)

การทำนาของชาวนารายย่อยในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่เป็นการทำนาเพื่อบริโภคเองในครัวเรือน จากผลผลิตดังกล่าวพอประเมินได้ว่าครอบครัวหนึ่งทำนาได้เพียง 7-10 ไร่ ก็พอสำหรับการดำรงชีพในครัวเรือน ในขณะที่การทำไร่ในพื้นที่ 5 ไร่จะสามารถเป็นแหล่งอาหารได้ตลอดปี (สมยศ และ ศิริจิต, อ้างแล้ว) ถ้ามีข้าวเหลือจากการบริโภคก็จะนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของจำเป็นในการดำรงชีพ แต่มีชาวนาส่วนหนึ่งซึ่งมีจำนวนค่อนข้างน้อยในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาแต่มีพื้นที่นาจำนวนมาก โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และเขตทุ่งรวายในจังหวัดพัทลุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ ตำบลนาปะขอ ชาวนากลุ่มนี้ทำนาเพื่อขายข้าวเป็นหลัก (สัมภาษณ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลแคนสงวน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลาเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2544 และสนทนากลุ่มที่ ตำบลแคนสงวน ตำบลตะเครียะ และตำบลบางแก้ว, อ้างแล้ว) มีโรงสีในชุมชนและมีเครือข่ายในการค้าขายข้าว ดังรายละเอียดการจับจองที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาของทั้งนายทุนจีนและชาวนาคนไทยที่จะกล่าวต่อไป

การใช้ประโยชน์ที่ดินในการปลูกข้าวเพื่อขาย

ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ประมาณปี พ.ศ.2440 จึงมีหลักฐานว่ามีการส่งข้าวเปลือกและข้าวสารไปขายต่างประเทศ ส่วนใหญ่จะส่งไปขายที่สิงคโปร์ โดยส่งออกไปจากนครศรีธรรมราช และสงขลา การส่งออกข้าวในขณะนั้นทำให้ข้าวเปลือกและข้าวสารบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีราคาสูงขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเพิ่มขึ้นจาก 288,289 ไร่ในปี พ.ศ. 2453 เป็น 336,736 ไร่ในปี พ.ศ. 2455 (กช.กส.13/904; กช.กส.13/1052; กช.กส.5/645)

การขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวดังกล่าวทำให้รัฐเห็นช่องทางที่จะหารายได้เข้าหลวงหรือเข้ารัฐ จึงได้ประกาศใช้ "ประกาศที่ดินชั่วคราว" ในปี พ.ศ. 2454 กำหนดให้ผู้จับจองที่ดินทำนา ต้องเสียค่าธรรมเนียมรังวัดในอัตราใหม่เส้นละ 4 บาท ค่าเหยียบย่ำไร่ละ 20 สตางค์ ทำให้การจับจองที่ดินชะงักลงในปี พ.ศ. 2455 เพราะค่าธรรมเนียมที่สูงทำให้ชาวนาขาดแรงจูงใจที่จะจับจองที่ดิน รัฐ

จึงให้ระงับค่าธรรมเนียมดังกล่าวไว้ชั่วคราว ส่งผลให้พื้นที่ปลูกข้าวขยายตัวอีกครั้ง และเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในปี พ.ศ. 2463 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังจากนั้น

การเก็บภาษีรัฐูปการคนละ 4 บาทแทนการเกณฑ์แรงงานและส่วย ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2433 นับว่ามีส่วนทำให้ราษฎรต้องขวนขวายผลิตสิ่งของหรือสินค้าที่สามารถขายเป็นเงินได้ ประกอบกับในขณะนั้น มีความต้องการข้าวมากเพื่อไปเลี้ยงชาวจีนแถบจังหวัด ภูเก็ต พังงา และตรัง ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นจากความรุ่งเรืองของกิจการเหมืองแร่

การจับจองที่ดินของนายทุนจีนและชาวนาไทยบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา

การจับจองที่ดินในการทำนาของคนจีนและชาวนาไทยมีผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกข้าวในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันในยุคนี้ ดังรายละเอียด

การจับจองที่ดินของนายทุนจีน

คนจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในภาคใต้จำนวนมากในช่วงรัชกาลที่ 3-5 และส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย โดยมีปัจจัยหลัก คือ เกิดสงครามและความอดอยาก ส่วนปัจจัยอื่นที่สำคัญของภาคใต้คือ ภาคใต้อยู่ในเส้นทางการค้าขาย มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ มีของป่า เครื่องเทศ เครื่องหอม และแหล่งแร่ดีบุก ในปี พ.ศ. 2446 มีการประมาณว่าในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลามีคนจีนมากถึงหนึ่งหมื่นคน ประกอบกับรัฐบาลไทยขยายส่งเสริมและสนับสนุนให้คนจีนสกัดกั้นการคุกคามของอังกฤษในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งนโยบายดังกล่าวเปิดโอกาสให้คนจีนได้จับจองที่ดินในพื้นที่ได้สะดวกมาก คนจีนจึงเป็นกำลังสำคัญในการบุกเบิกการทำนาและการทำสวนยางพาราในภาคใต้ในเวลาต่อมา (สุทริวงค์, 2544) ซึ่งส่งผลมาถึงทุกวันนี้

การบุกเบิกที่ดินของคนจีนเพื่อทำนาในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่วนหนึ่งอพยพมาจากปีนัง ซึ่งคนจีนกลุ่มนี้อาศัยการสะสมทุนจากการทำธุรกิจในประเทศมาเลเซีย และอีกกลุ่มหนึ่งจะสะสมทุนจากการค้าขาย การทำนาของคนจีนจะลงทุนสูง ใช้เครื่องจักรในการปรับพื้นที่ มีการจ้างแรงงานจำนวนมากในขั้นตอนการปลูกและเก็บเกี่ยว มีโรงสีเพื่อแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารทั้งจากข้าวที่ผลิตได้และรับซื้อจากชาวนาคนไทยด้วย เป็นการทำนาครบวงจร

ตัวอย่างของการบุกเบิกที่ดินของคนจีนเพื่อการทำนามีการกล่าวอ้างถึงกันมากในเอกสารทางราชการต่าง ๆ สำหรับยุคนี้คือ กรณีการทำนาของนายถัน สุวรรณโลก และนายปักจิ้น แซ่ถัน

นายถัน สุวรรณโลก เป็นชาวนาในท้องที่ตำบลคลองแดน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งได้ลงมือทำนาใน พ.ศ. 2469 โดยการใช้เครื่องจักรกลไถนา 5 เครื่อง แต่เป็นเครื่องจักรที่ใช้เฉพาะไถคราดเท่านั้น ได้ปลูกข้าวในพื้นที่ 990 ไร่ 2 งาน 28 ตารางวา (กส.2/824 กรมราชเลขาธิการส่งสำเนาฎีกาของนายถัน สุวรรณมุสิก อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยอ้างว่าเกิดฝนตกชุกเพิ่มขึ้นในเวลาที่ยกเก็บเกี่ยว (2470))

การเก็บเกี่ยวต้องใช้แรงงานและเก็บที่ละรวงอย่างประเพณีของการทำนาในพื้นที่ในยุคนั้น ซึ่งการทำนาในจำนวนมากนี้ปกติจะได้ผลผลิตมากกว่า 400 เกวียน (เฉลี่ยประมาณ 404 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งเป็นผลผลิตที่สูงกว่าผลผลิตข้าวเฉลี่ยในปัจจุบัน) แต่การปลูกข้าวในจำนวนมากนี้จะมีปัญหาในการเก็บเกี่ยว ถ้าเกิดมีฝนตกในช่วงข้าวสุกหรือระยะเก็บเกี่ยวจะเก็บเกี่ยวข้าวไม่ทัน ซึ่งเป็นเหตุให้นายล้นต้องทำเรื่องขอลดหย่อนอากรค่านา เพราะข้าวเสียหายจากฝนตกมากถึง 300 เกวียน ซึ่งปัญหานี้ไม่เกิดกับชาวนารายย่อยอื่น ๆ ที่มีพื้นที่ปลูกข้าวอยู่ระหว่าง 10-20 ไร่ เพราะสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ทันเวลา

ส่วนกรณีของนายปักจิ้น แซ่ฉิ้น เป็นคนจีนรายใหญ่อีกกรณีหนึ่งที่มีหลักฐานรายงาน คือ มีการบุกเบิกที่ทำนา ที่ตำบลนาปะขอ อำเภอปากพนอน (อำเภอบางแก้วในปัจจุบัน) จังหวัดพัทลุง นายปักจิ้น เป็นผู้ก่อตั้งบริษัทปากพนอน จำกัด ได้จับจองที่ดินเพื่อทำนามากถึง 4,000 ไร่ ซึ่งใช้เครื่องจักรในการทำนาเช่นเดียวกับกรณีของ นายล้น สุวรรณโลก ในช่วงการทำนาในสมัยนั้นมีรายงานว่าบริษัทมีความขัดแย้งกับราษฎรที่ทำนารายย่อย (ซึ่งชาวนารายย่อยเหล่านั้นมีพื้นที่ทำนาทั้งหมดรวมกันประมาณ 10,000 ไร่เศษ) เกี่ยวกับการใช้น้ำ (ร-7 ม. 26.5 ต/5 จังหวัดพัทลุง (25 เม.ย.2471 - 7 มี.ค.2472) (ข่าวหนังสือพิมพ์) เรื่อง การทำนาของบริษัททำนาจักรปากพนอน ทางราชการควรระงับดูบ้างหรือไม่) และเจ้าของนารายใหญ่อื่น ๆ ในพื้นที่นี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ซึ่งในระยะหลังได้อพยพเข้ามาเมืองไปทำการค้าขายแทน (สนทนากลุ่ม ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว)

การทำนาขนาดใหญ่ของชาวจีนแพร่กระจายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาประมาณต้นทศวรรษ 2470 ครอบคลุมบริเวณที่ราบฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ เนื่องจากมีกำไรจากการทำนาขนาดใหญ่ครบวงจร และราคาข้าวค่อนข้างดี กล่าวคือ สูงถึงเกวียนละ 70 บาท ในปี พ.ศ. 2469 (กส. 2/284) ชาวจีนส่วนใหญ่ประสบความสำเร็จในการทำนาในพื้นที่ขนาดใหญ่เพราะชาวจีนมีความสามารถในการจัดการดี ประกอบกับชาวจีนมีความขยัน อดออม และที่สำคัญยิ่งคือมีทุนรอน

การจับจองที่ดินของชาวนาไทย

แม้ว่าการผลิตข้าวเพื่อขายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2440 แต่การผลิตข้าวเพื่อขายของชาวนาคนไทยเริ่มช้ามาก เพราะในสมัยนั้น ความต้องการเงินยังมีน้อย ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้ชาวนาไทยอยู่ได้อย่างสบายและพอเพียง ไม่จำเป็นต้องคืนรนามาก ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในสมัยนั้นก็เพื่อเสียดินให้รัฐ ผู้เช่าทั้งทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่า การปลูกข้าวของชาวนาคนไทยเริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้นประมาณปี พ.ศ.2470 (สนทนากลุ่ม ตำบล ตะเครียะ แคนสงวน และ ตำบลนาปะขอ, อ่างแก้ว) อย่างไรก็ตาม ในช่วงนั้นยังคงเป็นการขายข้าวในส่วนที่ผลิตได้เกินความ

ต้องการในการบริโภค การขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตไม้ได้หือหวาอย่างของชาวจีน ค่อยเป็นค่อยไปเพราะชาวนาคนไทยมีข้อจำกัดทั้งแรงงาน ทุน และวิธีการผลิตข้าวที่ยังคงใช้แบบดั้งเดิม

แรงงานในครอบครัวเป็นปัจจัยจำกัดสำคัญ เพราะการผลิตยังคงใช้แรงงานเป็นหลักในทุกขั้นตอนการผลิต ตั้งแต่การเตรียมดินจนถึงเก็บเกี่ยว นวดข้าว แม้แต่การแปรรูปบางส่วน การจับจองที่ดินจึงขึ้นอยู่กับกำลังแรงงานในครอบครัว เช่น ถ้ามีแรงงานเพียง 2 คน ก็ไม่สามารถทำนาได้เกิน 20 ไร่ ในช่วงนั้น ทางฝั่งตะวันออกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ครัวเรือนจะมีพื้นที่นาเฉลี่ย 20-30 ไร่ ที่มีมากกว่า 50 ไร่น้อยมาก (สัมภาษณ์ นาย เฉียง ตำบลตะเครียะ อำเภอระโนด) ชาวนาคนไทยที่จับจองที่ดินได้มากส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีอิทธิพล มีลูกน้องและบริวารมาก ซึ่งจะเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งคนกลุ่มนี้นอกจากจะจับจองที่ดินได้จำนวนมากแล้ว ยังมีโอกาสจับจองที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ และใกล้แหล่งน้ำ เนื่องด้วยอิทธิพลที่ผู้อื่นยำเกรง

ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำนา

การทำนาในสมัยนั้นเชื่อว่าจะไม่ประสบปัญหาเนื่องจากบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในสมัยนั้นยังไม่มีระบบชลประทาน เพราะเป็นปัญหาใหญ่ของการทำนา โดยเฉพาะนาขนาดใหญ่คือปัญหาน้ำน้อยเกินไปหรือมากเกินไป ในช่วงที่มีน้ำน้อยไม่พอก็มีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำกัน เกิดขึ้นมาอย่างกรณีของบริษัทปากพนัน จำกัด ที่อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง และถ้ามีน้ำมากเกินไปก็มีปัญหาโดยเฉพาะในช่วงการเก็บเกี่ยว เพราะไม่สามารถหาแรงงานจำนวนมากมาเก็บเกี่ยวข้าวได้ทัน

จากการประกาศให้งดเก็บเงินอากรค่านานา ตำบลตะเครียะ ตำบลทะเลน้อย อำเภอพะนางลุง ตำบลจองถนน ตำบลนาปะขอ ตำบลฝาละมี ตำบลเกาะหมาก ตำบลเกาะนางคำ ตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ในปี พ.ศ. 2458 ในพื้นที่นาจำนวน 19,950 ไร่ คิดเป็นเงินอากร 14,160 บาท (เสถียร ลายลักษณ์ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30 กฎหมาย พ.ศ.2460. หน้า 60) ซึ่งให้เห็นว่าน้ำท่วมเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการทำนาฟางลอยของราษฎรในสมัยนั้น นอกจากนี้ การทำนายังประสบกับปัญหาฝนแล้ง โดยเฉพาะในจังหวัดสงขลา ปี พ.ศ. 2472 ข้าวในนาแห้งเสียหาย 2 ส่วนจาก 3 ส่วน (ร-7 ม. 26.5 ก/10 จังหวัดสงขลา (3 พค.2471 -28 กพ.2472) (ข่าวหนังสือพิมพ์) เรื่อง สภาพสงขลา)

โดยสรุปในยุคนี้การทำนาของชาวนาไทยส่วนใหญ่ยังเป็นการทำนาเพื่อยังชีพ มีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ถ้ามีเหลือจึงขาย การทำนาใช้เทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิม ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก การใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกยังมีน้อยมาก ลักษณะดังกล่าวไม่เอื้อต่อการทำนาขนาดใหญ่ อย่างกรณีการทำนารายใหญ่ของคนจีน ที่มีการใช้เครื่องจักรมาช่วย และมีการจัดการค่อนข้างดี

3.3 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนยางพารา

แม้ว่ายางพาราจะเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีบทบาทมากต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคใต้และลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา และมีบทบาทต่ออาชีพและความเป็นอยู่ของราษฎรในชุมชนลุ่มทะเลสาบมาก แต่บทบาทเหล่านี้ไม่เด่นชัดนักในยุคแรกเมื่อเทียบกับหลังปี พ.ศ. 2500 และในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่การปลูกยางพาราในพื้นที่ยังมีไม่มากนัก

จากหลักฐานพบว่าประมาณปี พ.ศ. 2442 (กลางสมัยรัชกาลที่ 5) พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองตรัง เป็นผู้นำต้นยางพาราจากประเทศมลายูมาปลูกที่อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง เป็นครั้งแรก และต่อมาประชาชนได้นำเมล็ดยางและต้นยางพาราจากประเทศมลายูเข้ามาปลูกเป็นสวนยางในท้องที่จังหวัดตรัง จันทบุรี และนราธิวาส (ไชยา และคณะ, 2523) และต่อมาได้ยึดถือการทำสวนยางพาราเป็นอาชีพกันแพร่หลายในจังหวัดทางภาคใต้ บางจังหวัดในภาคตะวันออก และจนปัจจุบัน ยางพาราได้ขยายไปแทบทุกภาคของประเทศไทย และพบว่านโยบายเกี่ยวกับการผลิตยางพาราที่รัฐกำหนดขึ้นครั้งแรกในประเทศไทยนั้น มีครั้งแรกในปี พ.ศ. 2444 (2 ปีหลังจากนำยางพารามาปลูก) ถึงแม้จะเป็นนโยบายให้ทดลองก่อน แต่เป็นก้าวแรกที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะผู้รับนโยบายในสมัยนั้นคือ พระยารัษฎา ซึ่งมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะส่งเสริมให้ประชาชนเริ่มลงมือปลูกยางพารากันเป็นอาชีพ ซึ่งในขณะนั้นในประเทศไทยยังไม่มีผู้ใดมีความรู้ในวิธีการปลูกและกรรมวิธีในการผลิตยางพารา (วิชิต, 2527)

นโยบายการส่งเสริมการปลูกยางพาราในสมัยนั้น นอกจากจะส่งเสริมในมณฑลภูเก็ตแล้ว ยังขยายไปสู่มณฑลปัตตานี โดยการปลูกสร้างสวนยางพาราได้เริ่มหลังเมืองตรังประมาณ 2-3 ปี โดยชาวมาเลเซียได้นำพันธุ์ยางเข้ามาปลูกเป็นสวนขนาดเล็กหลายแห่ง และมีสวนยางขนาดใหญ่ของชาวจีนที่เบตงและสวนยางพาราของชาวยุโรปอีก 2-3 แห่ง (Sufel, 1974)

หลังจากนั้นข่าวเกี่ยวกับอาชีพการทำสวนยางพาราในมณฑลภูเก็ตค่อย ๆ กระจายไปทั่วภาคใต้ ในขณะที่เดียวกันข่าวความสำเร็จของมลายูในการผลิตยางพาราส่งเป็นสินค้าออกที่ขายได้ราคาสูงจนได้รับขนานนามว่า one great money – crop ได้สร้างความมั่นใจให้กับผู้ที่เริ่มปลูกยางพาราในภาคใต้เป็นอย่างดี กลุ่มที่นิยมปลูกกันมากในระยะนี้ นอกจากชาวจีนแล้วก็เป็นบรรดาข้าราชการ เมื่อประชาชนในภาคใต้เริ่มเข้าใจถึงคุณค่าของยางพารา และได้เห็นตัวอย่างจากสวนยางพาราชาวจีนและสวนของข้าราชการ จึงแสวงหาเมล็ดพันธุ์ยางไปปลูกบ้าง ปรากฏว่าส่วนใหญ่ได้เมล็ดพันธุ์จากเมืองตรัง

หลังจากการปลูกยางพาราได้ขยายตัวจากมณฑลภูเก็ตไปสู่เมืองอื่น ๆ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปแล้ว พระยวงศานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เห็นว่ายางพาราจะเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญเช่นเดียวกับมะพร้าว ดังนั้น ในการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลปลายปี พ.ศ. 2453 จึงได้เสนอ

ให้มณฑลต่าง ๆ ในภาคใต้ ซึ่งรวมถึง มณฑลนครศรีธรรมราช (มีพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่ด้วย) และมณฑลสุราษฎร์ธานี พยายามส่งเสริมให้ราษฎรปลูกมะพร้าวและยางพารามากขึ้น ทำให้ราษฎรในปักษ์ใต้ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติของจับจองที่ดิน เพื่อทำสวนยางพารากันเป็นจำนวนมาก (วิชิต, อ้างแล้ว)

การที่รัฐบาลพยายามส่งเสริมให้ราษฎรในภาคใต้ปลูกยางพาราให้มากที่สุดนั้น นอกจากจะมีวัตถุประสงค์ให้ราษฎรอยู่ดีกินดีแล้ว ยังมีเหตุผลอื่นคือ รัชกาลที่ 5 ต้องทรงใช้เงินจำนวนมากในการพัฒนาประเทศทำให้งบประมาณแผ่นดินไม่พอ ต้องกู้จากต่างประเทศเข้ามาถึง 3 ครั้ง เป็นผลให้เกิดความยุ่งยากต่อภาระการเงินของประเทศติดต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2454 เมื่อฐานะการคลังของประเทศค่อนข้างไม่มั่นคง รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาโดยส่งเสริมให้ราษฎรทั่วประเทศผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกให้มากขึ้น ประกอบกับระยะเวลาดังกล่าว ยางพาราเป็นสินค้าที่ตลาดโลกต้องการเป็นอย่างมาก (วิชิต, อ้างแล้ว)

ในระหว่างปี พ.ศ. 2447-2460 ประเทศไทยมีการปลูกยางทั้งหมดประมาณ 109,000 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นสวนยางในพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเพียงร้อยละ 5 และในระหว่างปี 2465-2471 ยางธรรมชาติมีราคาสูง ได้มีการปลูกยางเพิ่มขึ้นประมาณ 778,000 ไร่ รวมในปี พ.ศ. 2471 มีพื้นที่ปลูกยางทั้งประเทศ 886,000 ไร่ และในช่วงปี 2472-2475 ภาวะเศรษฐกิจทั่วโลกตกต่ำ และราคาของธรรมชาติตกต่ำในช่วงระยะนี้ ไม่มีรายงานว่าการปลูกยางพาราเพิ่ม (ศูนย์วิจัยการยาง, 2525)

สำหรับในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในจังหวัดสงขลาและพัทลุงซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของกลุ่มทะเลสาบมีพื้นที่ปลูกยางเพียง 13,019 ไร่ในปีพ.ศ. 2466 และเพิ่มขึ้นเป็น 98,947 ไร่ในปี พ.ศ.2475 ดังแสดงในตารางที่ 3.1 จัดว่าเป็นพื้นที่ปลูกยางที่ไม่มาก คิดเป็นเพียงร้อยละ 1.8 ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งหมด หรือน้อยกว่าร้อยละ 5 ของพื้นที่ปลูกยางพาราของกลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน

ตารางที่ 3.1 จำนวนเนื้อที่สวนยางพารารับเบอร์ พ.ศ. 2466-2475

ปี พ.ศ.	จังหวัดสงขลา (ไร่)	จังหวัดพัทลุง (ไร่)	รวม (ไร่)
2466	12,564	455	13,019
2468	20,156	500	20,565
2470	66,789	3,755	70,544
2472	84,595	6,627	91,222
2474	90,253	8,999	99,252
2475	89,453	9,494	98,947

ที่มา : คัดแปลงจาก สร 0201.34/1 เรื่องจำกัดยาง (14 มค.2476-11 สค. 2477)

สำหรับรายละเอียดของการบุกเบิกจับจองที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนยางพาราในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ การจับจองที่ดินของชาวจีนเพื่อทำสวนยางพาราขนาดใหญ่และการจับจองของคนไทย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การจับจองที่ดินของชาวจีนและชาวสวนยางพาราคนไทย

ชาวจีนกับสวนยางพาราขนาดใหญ่

ในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลา การเริ่มต้นทำสวนยางพาราของชาวจีนเกิดจากปัจจัยร่วมอย่างน้อย 2 ประการคือ เกิดจากความต้องการของรัฐบาลไทยที่ประสงค์จะใช้ทุนจีนสกัดกั้นอิทธิพลของทุนอังกฤษ และเกิดจากแรงจูงใจด้านราคาขายในตลาดโลกซึ่งดีมากในช่วงนั้น โดยในปี พ.ศ. 2460 รัฐบาลจึงได้ร่วมมือกับนายทุนชาวจีน ระดมทุนตั้งบริษัทสวนยางพาราขนาดใหญ่ขึ้น 2 บริษัท คือ The Jeng Jeng Plantation Co. และ The Wae Chang Yen Plantation Co. โดย The Jeng Jeng Plantation Co. บุกเบิกที่ทำสวนยางพาราในพื้นที่ประมาณ 30,000 ไร่ ตรงรอยต่อระหว่างอำเภอหาดใหญ่กับบ้านคลองแจะ อำเภอสะเดา ในขณะที่บริษัท The Wae Chang Yen Plantation Co. บุกเบิกที่ทำสวนยางพารา 20,000 ไร่ ตรงบริเวณรอยต่อระหว่างตำบลปะดังเบซาร์และอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา และนอกจากพื้นที่ดังกล่าวแล้ว บริษัทยังได้บุกเบิกสร้างสวนยางพาราในพื้นที่อื่น ๆ อีก หลังจากนั้นมีการแบ่งสวนยางให้แก่ลูกหลานชาวจีนแต่ละรายที่ช่วยบุกเบิกเข้าครอบครองเป็นเจ้าของครึ่งหนึ่ง (ภูวคณ, 2535)

หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2463 รัฐบาลยังได้อนุญาตให้ชาวจีนที่ยังไม่ได้อ้างตัวว่าเป็นคนในบังคับบัญชาของชาวตะวันตก สามารถจับจองที่ดินทำสวนยางพาราได้ไม่เกิน 100 ไร่ต่อคน และถ้าพ่อค้าชาวจีนผู้ใดต้องการสร้างสวนยางพาราในพื้นที่มากกว่า 500 ไร่ ก็ให้ยื่นเรื่องราวขออนุมัติได้เช่นกัน จากนโยบายดังกล่าว ทำให้ชาวจีนซึ่งเคยมีประสบการณ์ในการเป็นเจ้าของสวนยางพาราขนาดเล็ก ได้เข้าจับจองที่ดินเพื่อบุกเบิกสวนยางพาราสองข้างทางรถไฟสายใต้เป็นจำนวนมาก ซึ่งรวมถึงจังหวัดสงขลา และพัทลุงด้วย แต่การขยายพื้นที่ปลูกยางพาราขนาดใหญ่ของชาวจีนได้ชะงักตัวลงหลังจากขงราคาตกต่ำอย่างรุนแรงในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งเหลือเพียงกิโลกรัมละ 13 สตางค์ จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวจีนเริ่มขยายพื้นที่ปลูกยางพาราอีกครั้ง (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนยางพาราในยุคหลังในบทที่ 4)

จากความเป็นมาดังกล่าว ทำให้สวนยางของชาวจีนจึงเป็นสวนขนาดใหญ่เกือบทั้งสิ้น มีเนื้อที่มากกว่า 50 ไร่ขึ้นไปจนถึง 3,000 ไร่ (Inggram, 1971) การทำสวนยางของชาวจีนนี้มีลักษณะเหมือนการทำสวนยางพาราในประเทศมาเลเซียทุกขั้นตอนการผลิต ตั้งแต่การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก การปลูก การบำรุงรักษา การกรีดยาง และการจัดทำยางแผ่นรมควันเพื่อจัดเกรด สวนยางพารามีการปลูกเป็นแถวเป็นแนว เว้นระยะระหว่างต้นและระหว่างแถวสวยงาม มีการกำจัดวัชพืชจนโล่งเตียน การ

ทำสวนยางของชาวจีนในลักษณะนี้ได้กลายเป็นที่สังเกตของชาวภาคใต้ว่า สวนยางใดเป็นสวนยางแบบโค้งเตียนต้องเป็นชาวสวนยางของชาวจีน! การทำสวนยางพาราในภาคใต้จึงถือได้ว่าชาวจีนเป็นผู้บุกเบิก และถือว่าชาวจีนเป็นผู้มีบทบาทมากที่สุดในการทำสวนยางพาราในภาคใต้ (มัลลิกา, 2518)

สวนยางขนาดใหญ่ของชาวจีนในบริเวณลุ่มทะเลสาบในสมัยนั้น ได้แก่ สวนยางพาราของนายจั้น ปักจั้น จินแคะ สวนนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าช้าง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ขอบจอบงที่ดินมีเนื้อที่ 3,000 ไร่ (วิจิต, อ้างแล้ว) และมีสวนยางพารารายอื่น ๆ อีกหลายรายในอำเภอหาดใหญ่ และอำเภอสะเดา ซึ่งเป็นแหล่งปลูกยางพาราในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีสวนขนาดใหญ่มากที่สุดในปัจจุบัน

ด้วยการจัดการที่ค่อนข้างดีของสวนยางชาวจีน ทำให้สวนยางดังกล่าวให้ผลผลิตดี ได้น้ำยางในปริมาณมากและแปรรูปเป็นยางแผ่นได้อย่างมีคุณภาพ ทำให้ขายได้ราคาดี เจ้าของสวนยางพารารายใหญ่บางรายมีการส่งออกยางไปขายต่างประเทศเอง พร้อมกับรับซื้อยางของชาวสวนยางคนไทยรายเล็กไปขายด้วย

ชาวไทยกับสวนยางพาราขนาดเล็ก

การปลูกยางพาราของคนไทยบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในแต่ละชุมชนทางฝั่งตะวันตกเริ่มต้นช้าเร็วต่างกัน ผู้เฒ่าในพื้นที่ให้ข้อมูลว่า การปลูกยางพาราของคนไทยบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มที่ตำบลบ้านพรุ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ประมาณปี พ.ศ. 2446 โดยมีแม่ค้าที่ทำการค้าตามตะเข็บชายแดนไทย-มาเลเซีย ลักลอบนำเมล็ดพันธุ์เข้ามาปลูก เมื่อปลูกที่บ้านพรุให้ผลดี จึงขยายไปยังบริเวณใกล้เคียงในจังหวัดสงขลา และไม่นานหลังจากนั้นขยายไปยังจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะจังหวัดพัทลุง (สัมภาษณ์ นายสวาท และนายวรรณ ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด)

สำหรับสาเหตุหรือแรงจูงใจที่ทำให้คนไทยกลุ่มแรกปลูกยางพารา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนไทยกลุ่มนี้เห็นความสำเร็จในการปลูกยางพาราในประเทศมาเลเซีย จึงลักลอบนำยางมาปลูก เพราะประเทศมาเลเซียห้ามนำเมล็ดยางออกนอกประเทศ

เกษตรกรในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เริ่มสนใจทำสวนยางพารา ส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภูเขาและควน ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น คนในชุมชนเขตนี้นับดำรงชีพโดยการปลูกข้าวไว้กินเองมีการปลูกไม้ผล และมีการเลี้ยงวัว ควายไว้ ไถนาและใช้ลากหวน ลากเกวียน ที่อยู่ติดป่ามากก็จะดำรงชีพโดยการหาของป่า (สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ และ ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด)

การทำสวนยางพาราของคนไทยซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นในภาคใต้ที่เป็นการผลิตแบบยังชีพพบการทำสวนยางพาราใน 2 รูปแบบ การปลูกแบบดั้งเดิม คือเอาเมล็ดพันธุ์มาปลูกในสวนข้างบ้านปะปนกับพืชชนิดอื่น มีที่ว่างตรงไหนก็ปลูกลงไปจนเต็มพื้นที่ สำหรับรูปแบบที่สอง เป็นการทำสวน

ยางพารา โดยการจับจองพื้นที่ป่าที่อยู่ห่างจากบริเวณบ้านออกไป เมื่อหักร้างทางพงแล้วมักจะปลูกข้าวไร่ก่อนราว 1-3 ปี ทั้งนี้เพราะป่าหรือที่ดินที่เปิดหน้าดินใหม่จะมีความอุดมสมบูรณ์สูงมาก ปลูกข้าวไร่ได้ผลดี หลังจากนั้น จึงลงมือปลูกยางพารา แต่คนไทยในสมัยนั้นจะไม่ได้ปลูกยางเป็นแถวเป็นแนวอย่างของคนจีน เพราะเข้าใจว่ายิ่งปลูกแน่นเท่าไรก็ยิ่งได้รับผลมากเท่านั้น สวนยางจึงมีลักษณะเหมือนป่า คนทั้งหลายจึงนิยมเรียกว่า “ป่ายาง” (สัมภาษณ์ นายสวาท, ช่างแฉ้ว; อยุธยา และคณะ, 2537)

สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้สวนยางพาราในภาคใต้ในสมัยนั้นมีลักษณะเป็นป่ายางคือ ชาวสวนในภาคใต้ใช้วิธีจับจองที่ดินและปลูกยางพาราในเวลาเดียวกัน โดยเอาเมล็ดยางพาราเป็นกระสุนแล้วยิงด้วยธนู เมล็ดยางที่ตกที่ไหนก็งอกที่นั่น ซึ่งเป็นการจับจองที่ดินและใช้ประโยชน์ที่ดินในเวลาเดียวกัน ดันยางจึงขึ้นเกาะเกาะทั่วไป เมื่อดันยางโตพอสมควรแล้ว จึงลงมือถางป่าตัดต้นไม้อื่นออกเพื่อเตรียมกรีดยางต่อไป (วิจิต, ช่างแฉ้ว) สวนยางพาราของคนไทยซึ่งเป็นรายย่อยจะมีประมาณไร่ละ 2-5 ไร่ เท่านั้น

การที่คนไทยไม่สามารถสร้างสวนยางพาราขนาดใหญ่อย่างคนจีนเนื่องจากสาเหตุหลายประการคือ ในสมัยนั้นคนไทยทางภาคใต้ส่วนใหญ่ไม่เคยปลูกพืชเพื่อการค้ามาก่อน ประกอบกับยางพาราเป็นพืชชนิดใหม่ที่เกษตรกรยังไม่มีความรู้และประสบการณ์ในการผลิต จึงยังไม่มั่นใจว่ายางพาราจะให้ผลมากน้อยแค่ไหน และสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ คนไทยไม่มีทุนรอนอย่างคนจีน เพราะการปลูกยาง 1 ไร่ต้องลงทุนเป็นเงินถึง 5 บาท 87 สตางค์¹ ค่าบำรุงรักษาอีกประมาณไร่ละ 5 บาท 66 สตางค์ กว่าดันยางจะกรีดได้ต้องใช้เวลาจนถึง 5 ปี คิดเป็นเงินถึงไร่ละ 28 บาท 30 สตางค์ (กจร.5 กษ. 10.2/5) การสร้างสวนยางพาราของคนไทยจึงเน้นการลงทุนในการหักร้างทางป่าเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเมล็ดยางพาราที่ปลูกก็ไปขอกจากสวนยางของเพื่อนบ้านโดยเกษตรกรจะคัดเลือกเมล็ดยางจากต้นยางที่ให้น้ำยางดี (สนทนากลุ่ม ตำบลตะโหมด, ช่างแฉ้ว) จากลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้สวนยางพาราในภาคใต้มากกว่าร้อยละ 90 เป็นสวนยางพาราขนาดเล็ก คือมีพื้นที่สวนยางไม่เกิน 50 ไร่²

สำหรับการผลิตยางในสมัยนั้น เมื่อดันยางได้ขนาดที่จะกรีดได้ เจ้าของสวนยางพาราจะถางทางเดินระหว่างต้นเพื่อทำการกรีดเอาน้ำยาง แต่คนไทยยังไม่คุ้นเคยกับกรรมวิธีในการผลิตยาง จึง

¹ การลงทุนในสวนยางพารา 1 ไร่ เท่ากับ 5 บาท 87 สตางค์ เป็นค่าแรงงานถางป่าและเผาปรนไร่ละ 4 บาท ค่าแรงงานขุดหลุมและปลูก 1 บาท 75 สตางค์ และค่าเมล็ดพันธุ์ยางอีก 12 สตางค์

² พระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 ได้จำแนกขนาดของสวนยางพาราออกเป็น 3 ขนาดคือ พื้นที่ตั้งแต่ 2-50 ไร่ เป็นสวนยางขนาดเล็ก 50-250 ไร่เป็นสวนยางขนาดกลาง และตั้งแต่ 250 ไร่ขึ้นไปเป็นสวนยางขนาดใหญ่

ต้องดูจากสวนยางของชาวจีนซึ่งจะจ้างกลุ่มาจากประเทศมาเลเซียมาเพื่อทำการผลิตยางพารา เครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญในการผลิตยาง โดยเฉพาะมีคกริดยางสังข์จากมาเลเซีย ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่างเจ้าของสวนสามารถทำได้เอง เช่น ซ้อนรองรับน้ำยางหรือถันรองรับน้ำยาง ถ้วยรองรับน้ำยาง (ใช้กะลามะพร้าว ปัจจุบันใช้ถ้วยเคลือบหรือถ้วยแก้ว) ตะก (ภาชนะใส่น้ำยาง ทำจากปืบ ปัจจุบันทำด้วยอลูมิเนียม) กรอง (ใช้สำหรับกรองน้ำยางให้สะอาด ใช้ฟางข้าวใส่ลงในกะลามะพร้าว ซีกที่มีรู อดฟางจนแน่น ปัจจุบันใช้ขวดตะแกรง) ส่วนน้ำกรดผสมยางหรือน้ำส้มผสมยางในบางพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบอาจสังข์จากมาเลเซีย แต่มีข้อจำกัดที่ราคาแพงและต้องไปซื้อหาในเมือง เพราะฉะนั้น ในพื้นที่ที่ห่างไกลจากเมือง เกษตรกรจะคิดค้นน้ำหมักจากพืชผลเกษตรที่มีในพื้นที่เพื่อใช้แทนน้ำกรดผสมยาง พืชผลเกษตรที่หาได้ในพื้นที่มีหลายชนิด เช่น น้ำตาลตะโหนดสด น้ำสับปะรด น้ำตาลมะพร้าวสด น้ำส้ม มวง ใบส้มมวงหมัก น้ำมะนาว เป็นต้น (สัมภาษณ์ นายสวาท และนายวรรณ)

การกริดยางในระยะแรก เจ้าของสวนยางพยายามกริดเอาน้ำยางให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เกษตรกรบางรายจะกริดบ่อยครั้ง ทำให้ต้นยางตายและเสียหายเป็นจำนวนมากไม่น้อย สำหรับปริมาณน้ำยางที่ผลิตได้ไม่แน่นอน ขึ้นกับ (1) จำนวนต้นยางที่ปลูกต่อเนื้อที่ 1 ไร่ว่าปลูก 25 ต้น หรือปลูกหนาแน่นประมาณ 80 ต้น (2) ขึ้นกับการบำรุงรักษาสวนยาง (3) ขนาดและอายุของยาง และ (4) ขึ้นกับช่วงเวลาในการกริดยาง ผลผลิตยางที่กริดได้ในสมัยนั้นประมาณ 1 กิโลกรัมต่อไร่ต่อวัน (สนทนากลุ่ม ตำบลตะโหมด, ช่างแก้ว) โดยใน 1 ปีจะกริดยางได้ 120 - 220 วัน (วิจิต, ช่างแก้ว) เพราะช่วงฝนตกหนักและช่วงยางผลัดใบไม่สามารถกริดได้

เมื่อกริดยางพาราได้น้ำยางแล้ว ชาวสวนยางมีวิธีการทำยางให้แห้ง 2 วิธี คือ ทำเป็นยางก้อนและยางแผ่น ซึ่งทั้ง 2 วิธีจะต้องใช้กรดน้ำส้มเพื่อให้ง่ายจับตัวดังกล่าวแล้วข้างต้น และมีการตากแห้งในชั้นตอนสุดท้ายก่อนจำหน่าย ยางที่ได้ในสมัยนั้นมีคุณภาพไม่ดี แต่ก็สามารถจำหน่ายได้หมดเพราะยางกำลังเป็นที่ต้องการของประเทศอุตสาหกรรมทั้งในประเทศทางยุโรปและอเมริกา

การค้ายางพารา

ประเทศไทยได้ส่งออกยางไปจำหน่ายในตลาดโลกครั้งแรกในปี พ.ศ. 2449 การค้ายางในระยะแรกเป็นไปในลักษณะเจ้าของสวนยางขนาดใหญ่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เป็นนายทุนรับซื้อยางจากเจ้าของยางขนาดเล็กที่อยู่ในท้องที่เดียวกัน แล้วนำไปขายต่อให้พ่อค้าในเมืองอีกต่อหนึ่ง โครงสร้างของตลาด แบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ ระดับหมู่บ้าน ระดับพ่อค้าคนกลางในเมือง และพ่อค้าส่งออก การขายยางของเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาจะขายให้กับพ่อค้าใน 2 ระดับคือ ระดับหมู่บ้าน และระดับพ่อค้าคนกลางในเมือง ระดับหมู่บ้าน เกษตรกรอาจขายให้กับพ่อค้าที่ตระเวนไปซื้อยางตามบ้านของเกษตรกรชาวสวนยาง ในสมัยนั้นคนทางด้วยเท้าหรือใช้เรือใช้แพ ซื้อยางได้แล้วจะหอบหรือบรรทุกเรือไปส่งร้านค้าในเมือง และขายอีกรูปแบบหนึ่งคือ ชาวสวน

ขายขายให้กับพ่อค้าข่อยในหมู่บ้าน ซึ่งพ่อค้าเหล่านี้จะตั้งร้านรับซื้อในหมู่บ้าน และนำไปขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลางในเมืองหรือพ่อค้าส่งออกอีกต่อหนึ่ง นอกจากนี้ เกษตรกรชาวสวนยางจำนวนหนึ่งจะนำยางไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางในเมืองโดยตรง โดยใช้วิธีหาบ หรือหูน หรือบรรทุกไปทางเรือไปพร้อมกับสินค้าอื่นๆ ที่ต้องเอาไปจำหน่ายในเมือง ตัวอย่างเช่น ชาวสวนยางบริเวณอำเภอตะโหมดในสมัยนั้นนำยางไปขายตลาดหารเทา และตลาดบางแก้ว (สัมภาษณ์ นายสวาท และนายวรรณ, อ่างแล้ว)

ส่วนพ่อค้าคนกลางในเมืองมักเป็นพ่อค้าคนจีนที่ค่อนข้างมีทุน จะรับซื้อยางทุกประเภท ทั้งยางแผ่นดิบ ขี้ยาง และเศษยาง แล้วนำไปขายให้กับพ่อค้าส่งออก ราคาขายที่เกษตรกรขายได้ส่วนใหญ่พ่อค้าจะเป็นคนกำหนด เกษตรกรมักจะเสียเปรียบ เพราะไม่รู้ราคาที่แท้จริง และการกำหนดราคาซื้อขายของพ่อค้าจะคล้อยตามราคาตลาดโลก ซึ่งในสมัยนั้นเป็นตลาดลอนดอนและนิวยอร์ก และตลาดค้ายางในสิงคโปร์ ซึ่งตั้งในปี พ.ศ.2454 และเป็นตลาดการค้ายางพาราที่สำคัญที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (วิจิต, อ่างแล้ว)

ราคาขายมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามภาวะการณ์ของยางพาราและสถานการณ์ของโลก ดังตัวอย่างแสดงในตารางที่ 3.2 จะเห็นว่าในช่วงปี พ.ศ. 2452 - 2453 ราคาขายได้พุ่งสูงขึ้นมา ซึ่งเป็นระยะที่เฟื่องฟูมากที่สุดของการผลิตและการค้ายางพาราในช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เพราะประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายต้องการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องมือแพทย์ อุปกรณ์ประกอบขุดยานพาหนะ และเครื่องยุทโธปกรณ์ต่างๆ จึงต้องการยางเป็นจำนวนมาก มีการเร่งนำเข้ายาง ราคาขายจึงสูงขึ้น จากราคาที่สูงขึ้นนี้ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรขายพื้นที่ปลูกยางเพิ่มขึ้น ราคาขายที่สูงนี้ดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2455 และหลังจากนั้นอีกปีเดียวก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และได้เกิดสงครามยึดเยื่อระหว่างปี พ.ศ. 2457 - 2460 และราคาขายตกต่ำ การส่งออกก็ลดลง

อย่างไรก็ตาม ราคาที่ตกต่ำไม่ได้ทำให้ชาวสวนยางล้มเลิกอาชีพยางพารา ดังมีรายงานว่ามีการปลูกยางเพิ่มขึ้นในระหว่างปี 2465 - 2471 ถึง 778,000 ไร่ ทั้งนี้เพราะราคาขายยังขายได้มากกว่า กิโลกรัมละ 2 บาท ซึ่งยังมากอยู่เมื่อเปรียบเทียบกับค่าครองชีพ ประกอบกับในขณะนั้นการคลังของไทยประสบภาวะวิกฤตทำให้รัฐบาลมีรายได้ไม่พอใช้จ่าย และรัฐจำเป็นต้องใช้นโยบายส่งเสริมให้ประชาชนปลูกพืชที่ส่งเป็นสินค้าออก เพื่อทำรายได้เข้าประเทศ

ตารางที่ 3.2 ปริมาณการส่งออกยางและราคายางในตลาดภาคใต้ปี พ.ศ. 2449 - 2476

ปี พ.ศ.	ปริมาณการส่งออก ยางของไทย (หาบ) ¹	ราคายางใน ตลาดภาคใต้ (บาทต่อกก.)	ปี พ.ศ.	ปริมาณการส่งออก ยางของไทย (หาบ)	ราคายางใน ตลาดภาคใต้ (บาทต่อกก.)
2449	744	-	2463	5,354	1.26
2450	328	-	2464	7,534	0.52
2451	154	-	2465	18,670	0.60
2452	59	-	2466	35,107	0.99
2453	219	8.00	2467	59,416	1.29
2454	1,067	5.00	2468	83,257	2.26
2455	1,719	4.35	2469	59,804	1.54
2456	1,553	2.76	2470	92,458	1.22
2457	943	2.09	2471	86,024	0.70
2458	1,410	2.28	2472	94,513	0.66
2459	697	2.61	2473	73,839	0.39
2460	720	2.57	2474	58,539	0.20
2461	495	2.04	2475	57,692	0.13
2462	911	1.45	2476	192,509	0.21

ที่มา : คัดแปลงจาก วิจิต, ช่างแก้ว.

ในปี พ.ศ. 2472 - 2476 ได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก เพราะผลจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ตลาดยางประสบภาวะวิกฤตอย่างหนัก ในปี พ.ศ. 2474 ราคายางในตลาดปักษ์ใต้ลดลงเหลือ กิโลกรัมละ 0.20 บาท และลดลงเหลือ 0.13 บาท ในปี พ.ศ. 2475 เป็นราคาซื้อขายที่ต่ำสุดในปักษ์ใต้ ตั้งแต่มีการประกอบอาชีพสวนยางพารา กิจกรรมสวนยางพารากระทบกระเทือนมาก มีชาวสวนรายใหญ่บางรายถึงกับโค่นต้นยางทิ้งเพื่อปลูกพืชชนิดอื่น แต่สำหรับเจ้าของสวนขนาดเล็กถึงแม้จะได้รับความกระทบกระเทือน แต่ยังมีพืชผลหรืออาชีพอื่นอยู่พอประทังอยู่ได้ (วิจิต, ช่างแก้ว) การผลิตและการขยายพื้นที่ได้หดตัวเล็ก ดังตัวเลขพื้นที่ปลูกยางในตารางที่ 3.1 ในปี พ.ศ. 2474 มีพื้นที่ปลูกในจังหวัดพัทลุง และสงขลาถึง 99,252 ไร่ และลดลงเหลือ 98,947 ไร่ในปี พ.ศ. 2475

¹ 1 หาบ เท่ากับ 60 กิโลกรัม

นโยบายกีดกันนายทุนต่างชาติ ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ดังกล่าวแล้วข้างต้น การที่นายทุนจีนสามารถจับจองที่ดินได้จำนวนมากอย่างเสรี ทำให้รัฐบาล สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เกิดความวิตกว่าที่ดินจำนวนมากจะกลายเป็นของคนจีน จึงได้ออกกฎกระทรวงมหาดไทยตามพระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว พุทธศักราช 2486 โดยได้กำหนดการถือครองที่ดินของคนต่างด้าวในราชอาณาจักรไว้ดังนี้

1. สำหรับที่อยู่อาศัย ไม่เกิน 10 ไร่
2. สำหรับพาณิชยกรรม ไม่เกิน 20 ไร่
3. สำหรับอุตสาหกรรม ไม่เกิน 50 ไร่
4. สำหรับเกษตรกรรม ไม่เกิน 25 ไร่
5. สำหรับการศาสนาและการกุศล ไม่เกิน 5 ไร่
6. สำหรับสุสาน โดยมีฉาปนสถานหรือไม่มี ไม่เกิน 10 ไร่
7. สำหรับฉาปนสถานแต่อย่างเดียว ไม่เกิน 2 ไร่

ทั้งนี้ กฎกระทรวงฉบับนี้จะไม่มีผลบังคับใช้กับคนต่างด้าวซึ่งมีสิทธิในที่ดินโดยชอบตามกฎหมายก่อนวันใช้พระราชบัญญัติที่ดินในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างด้าว พุทธศักราช 2486 (กฎกระทรวงมหาดไทย) ซึ่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ส่งผลต่อนายทุนจีนทั้งการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาและสวนยางพารา ทำให้คนจีนหันไปประกอบอาชีพค้าขายมากขึ้น แต่ก็คงไม่สามารถหยุดยั้งนายทุนจีนได้โดยสิ้นเชิง เพราะจากจำนวนตัวเลขเจ้าของสวนยางพารารายใหญ่ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ จังหวัดพัทลุงและ สงขลาในปี พ.ศ. 2497 มีมากถึง 1,057 ราย (กองการยาง, มปป.)

ผลกระทบจากการปลุกยางและปัญหาของชาวสวนยางพารา

เมื่อพิจารณาผลกระทบของการใช้ที่ดินเพื่อทำสวนยางพาราในภาพรวมของยุคนี้พอสรุปได้ว่า ในเชิงเศรษฐกิจยังไม่มีผลสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมมากนัก ยังผลิตยางได้จำนวนไม่มาก มูลค่าการส่งออก โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2449-2460 มีมูลค่าไม่ถึงครึ่งเปอร์เซ็นต์ของสินค้าออกทั้งหมด และในปีพ.ศ. 2476 มีมูลค่าการส่งออก เพียง 2.4 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 1.64 ของมูลค่าสินค้าส่งออกทั้งหมดของไทย (วิจิต, อ้างแล้ว) อย่างไรก็ตาม รายได้จากยางพารามีความสำคัญต่อชาวสวนยางและเศรษฐกิจของภาคใต้มาก เป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมของภาคใต้ ซึ่งแต่เดิมใช้เงินตราใน้อยมาก แต่เมื่อมียางพาราทำให้มีรายได้เป็นเงินใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น เช่น มีการซื้อเสื้อผ้าแทนการทอด้วยตนเอง

ผลกระทบทางสังคม อยู่ในรูปของการจ้างงานจากสวนชาวจีนที่มาจับจองที่ดินเพื่อการปลูกยาง โดยเฉพาะการโค่นถางป่า เพราะแรงงานไทยยังไม่มี ความชำนาญในการปลูกและการกรีดยาง นอกจากนี้ อาชีพการทำสวนยางทำให้วิถีชีวิตของชาวใต้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากที่เคยทำนาและ

ทำสวนแต่พอกิน เคยทำกิจกรรมเพียงปีละ 4-5 เดือน พอมียางก็สามารถกลมกลืนกับกิจกรรมเดิมในเรื่องเวลาได้ดี ทำให้เกษตรกรที่มียางพาราด้วยมีฐานะความเป็นอยู่ดีกว่าเกษตรกรที่ทำนาหรือทำสวนเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ กิจกรรมสวนยางพาราทำให้ชาวใต้ไม่ว่างงาน เพราะสามารถไปรับจ้างถางป่า ทำงานในสวนยางโดยเฉพาะชาวนาที่เสร็จจากฤดูการทำนา (ฉัตรทิพย์, 2533) หรือ เป็นพ่อค้าเร่ ส่งให้กับพ่อค้าในเมือง

สำหรับปัญหาเกี่ยวกับอาชีพการทำสวนยางพาราซึ่งในยุคนี้นับเป็นอาชีพใหม่ในภาคใต้ มีหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่ 1) คนไทยไม่มีความรู้ในการผลิตยางพารา จึงผลิตยางได้คุณภาพต่ำขายได้ราคาถูก รัฐก็ไม่มีผู้เชี่ยวชาญที่จะให้ความรู้ด้านนี้ 2) ปัญหาเกี่ยวกับพันธุ์ยางพารา ซึ่งต้องสั่งมาจากมลายู ราคาแพง และเป็นพันธุ์ที่ไม่ได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศของไทย ทำให้เมื่อนำมาปลูกจึงตายจำนวนมาก เป็นอุปสรรคต่อการขยายพื้นที่ปลูกยางพารา 3) ปัญหาเกี่ยวกับแรงงานในการทำสวนยางพารา จากการศึกษาพบว่าคนไทยไม่มีความชำนาญในการปลูกและผลิตยาง สวนยางขนาดใหญ่ของชาวจีนจึงจ้างชาวจีนจากมลายูมาเป็นผู้ดำเนินการ ทำให้ลูกจ้างชาวไทยไม่มีโอกาสได้พัฒนา 4) ปัญหาด้านการค้ายาง แม้ว่ารัฐจะเปิดโอกาสให้มีการทำการค้ากันอย่างเสรี แต่คนไทยไม่ถนัดด้านการค้าและไม่มีทุนรอน ดังนั้น กิจกรรมค้ายางทุกอย่างจึงตกอยู่ในมือของพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน และ 5) ปัญหาขาดเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ทำให้การขนส่งยางระหว่างชนบทกับเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก เจ้าของสวนยางที่อยู่ในท้องถิ่นคาร์มักถูกพ่อค้ากดราคาให้ต่ำกว่าปรกติ เพราะพ่อค้าต้องใช้จ่ายเงินในการขนส่งมาก เช่น ต้องจ้างคนหาบ หรือ จ้างคนล่อ่งแพ (วิจิต, อ้างแล้ว)

3.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนไม้ผลและไม่ยืนต้น

การทำสวนจัดเป็นอีกอาชีพหนึ่งของราษฎรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา พบการทำสวนในแทบทุกลักษณะภูมิประเทศ แต่แตกต่างกันที่ว่าท้องที่ใดสามารถปลูกพืชชนิดใดได้บ้าง เช่น ที่ราบชายฝั่งทะเลปลูกมะพร้าวได้ดี ในขณะที่ผลไม้หรือพืชสวนชนิดอื่นๆ ที่ปลูกบริเวณที่ราบเชิงเขา ลักษณะการทำสวนของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาคล้ายคลึงกับพื้นที่อื่นๆ ของภาคใต้ คือนิยมปลูกพืชผลหลายๆ ชนิดลงในพื้นที่เดียวกัน และปลูกอย่างหนาแน่นไม่เป็นระเบียบ มีพืชผลหลายชนิดขึ้นปะปนกันการทำสวนเลียนแบบป่าที่มีลักษณะผสมผสานที่เรียกว่า สวนโบราณหรือสวนสมรม และมักมีสวนเหล่านี้บริเวณบ้าน (สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ, อ้างแล้ว และ สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่; เสรี, 2540) การเกิดขึ้นของสวนสมรมนี้ไม่มีใครทราบสาเหตุที่แน่ชัด แต่สวนสมรมส่วนใหญ่เกิดขึ้นในชุมชนที่ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์ ทางฝั่งตะวันตกของลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ใกล้แหล่งต้นน้ำลำธารติดต่อกับแนวเทือกเขาที่ปกคลุมไปด้วยป่าที่สมบูรณ์ อยู่ในชุมชนเก่าแก่

เช่น สวนสมรมบริเวณตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิจังหวัดสงขลา ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา กิ่งอำเภอศรีบรรพต และอำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง ในปัจจุบัน

ลักษณะเด่นของสวนสมรมที่มีการปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกันนี้จะประกอบด้วยพืชที่มีความแตกต่างของเรือนยอดประมาณ 6 ระดับคือ (สัมภาษณ์ นางริน, ช่างแล้ว; เสรี, 2540)

เรือนยอดบนสุด เช่น เหมียง หยี

เรือนยอดระดับที่ 2 เช่น ทุเรียนพื้นบ้าน สะตอ ขางพาราพื้นเมือง สะเดาข้าง ขาง พะยอม แคนนา ลาน หมาก

เรือนยอดระดับที่ 3 เช่น เหมียง นาง มังคุด ลางสาด ลองกอง จำปาคะ ขนุน ละมุด เงาะ มะไฟ ละไม ลังแข (จำปูละ) ก่อ มะปริง มะปราง ไม้ตง ส้มโอ เพกา (ผัก) กระท้อน มะพร้าว มะมุด ส้มแขก

เรือนยอดระดับที่ 4 เช่น ระกำ สละ กล้วย มะม่วง มะเฟือง ส้มเขียวหวาน ตะลิงปลิง กาแฟ สีเทรง มะกรูด น้อยหน้า คลุ้ม มะเดื่อข้าว เหมียง ชะอม มันปู

เรือนยอดระดับที่ 5 เช่น พืชสวนครัว ผักหวาน พริก มะเขือ ตะไคร้ จำ ขมิ้น สับปะรด กระจวาน กากหลา ผักและไม้ประดับ

เรือนยอดระดับที่ 6 เช่น พืชประเภทสมุนไพรและผัก เช่น หมากหมก (ผักภูมิ) ใต้เค้ (ผักหวานป่า) ชะพลู ใค้ไม่รู้ล้ม คองคิง ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีพืชประเภทเกาะเกี่ยวพืชยืนต้นอื่นๆ เช่น หวาย พลุ ตีปลีเชือก พริกไทย ซึ่งสามารถเกาะเกี่ยวต้นหมาก ขางพารา ขอบป่า เพกา ฯลฯ สวนโบราณแต่ละที่องค์ประกอบของพืชแต่ละชนิดอาจมีความแตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์ อันบ่งบอกถิ่นของพืชนั้น ๆ

การให้ผลผลิตพืชแต่ละชนิดไม่พร้อมกัน เช่น ประเภทไม้ผล ให้ผลผลิตไม่พร้อมกัน ประเภทผักกินใบให้ผลผลิตตลอดปี ทำให้ภาคใต้มีผักและผลไม้บริโภคตลอดปี

ในสมัยนั้นการทำสวนในลักษณะนี้เป็นการทำเพื่อยังชีพเท่านั้น เพราะการปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดในเนื้อที่ขนาด 4-5 ไร่ นั้น ให้ผลผลิตเพียงพอบริโภคในครัวเรือน อาจจะมีเหลือนำไปแลกเปลี่ยนกับเครื่องดำรงชีพอื่น ๆ บ้างเพียงเล็กน้อย แต่การทำสวนในลักษณะนี้สามารถสร้างความอุดมสมบูรณ์ในด้านอาหารให้กับครัวเรือนในท้องถิ่นได้ค่อนข้างดี

พืชอีกชนิดหนึ่งที่ไม่เข้าลักษณะที่กล่าวมาแล้ว แต่มีแพร่หลายในคาบสมุทรสหิงพระบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ ตาลโตนด ชาวนาปลูกไว้ตามคันนาทั่วไป เพื่อทำน้ำตาล แต่การทำน้ำตาลไม่ได้ทำเป็นอาชีพหลักมักจะทำกันในยามที่เว้นว่างจากการทำนา แต่สามารถสร้างรายได้ให้กับราษฎรในพื้นที่ได้เป็นที่น่าพอใจ

อย่างไรก็ตาม การทำสวนในยุคนั้น ไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา และลักษณะของการใช้ที่ดินเพื่อทำสวนในลักษณะนี้ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีจำนวนน้อยลง เพราะสวนส่วนใหญ่จะพัฒนาเป็นสวน

ไม้ผลที่เพิ่มการดูแลจัดการและมีการปลูกเป็นระบบมากขึ้น และวัตถุประสงค์ของการผลิตก็จะเพื่อการค้ามากขึ้น (ดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 หัวข้อ 4.3)

3.5 สรุป

โดยภาพรวมแล้วในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนยังคงเป็นพื้นที่ป่าไม้ การทำนา การทำสวนยางพารา และการทำสวนไม้ผลและไม้ยืนต้นอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนในยุคนี้ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเหมือนในยุคหลัง ค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนาและการทำสวนยางพารา เนื่องจากในสมัยนั้นจำนวนประชากรบริเวณกลุ่มทะเลสาบยังมีน้อย ประกอบกับความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ยังเรียบง่ายอยู่อย่างพอเพียง จากทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ การผลิตยังใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดยังมีอยู่จำกัด แม้ว่าจะมีการผลิตข้าวและยางพาราเพื่อการค้าแล้วก็ตาม เทคโนโลยีที่ทันสมัยที่จะนำมาใช้เพื่อพัฒนาหรือกระตุ้นการผลิตและการใช้ทรัพยากรยังมีน้อย การคมนาคมขนส่งยังไม่สะดวกโดยเฉพาะการขนส่งในภาพรวมของพื้นที่บริเวณกลุ่มทะเลสาบจากชนบทมาสู่เมืองหรือสถานีรถไฟยังลำบากมาก ปัจจัยที่โดดเด่นและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้ค่อนข้างมาก คือ นโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้มีการจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูกตามกำลังความสามารถ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายรัฐที่สนับสนุนให้นายทุนจีนและชาวจีนบุกเบิกที่ดินเพื่อสกัดกั้นอิทธิพลของทุนตะวันตก ทำให้ชาวจีนมีการบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนาและทำสวนยางพาราขนาดใหญ่ สำหรับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินยังมีอยู่ในขอบเขตที่จำกัดมาก และความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินมีค่อนข้างน้อย

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

- กจช. กส 5/645 มณฑลนครศรีธรรมราชยื่นรายงานแผนกเกษตรประจำปี พ.ศ. 2456
- กจช. กส. 2/824 กรมราชเลขาธิการส่งสำเนาฎีกาของนายถัน สุวรรณดิโก อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยอ้างว่าเกิดฝนตกชุกชุ่มชื้นในเวลาเก็บเกี่ยว (2470)
- กจช. กส 13/904 เมืองสงขลาส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือน พ.ศ. 2454 (ตอนที่ 1 เล่มที่ 41)
- กจช. กส 13/1052 เมืองสงขลาส่งรายงานเพาะปลูกประจำเดือน พ.ศ. 2455
- ร-7 ม.26.5 ๕/5 จังหวัดพัทลุง (25 เม.ย. 2471 – 7 มี.ค. 2472) (ข่าวหนังสือพิมพ์)
- ร-7 ม.26.5 ๑/10 จังหวัดพัทลุง (3 พ.ค. 2471 – 28 ก.พ. 2472) (ข่าวหนังสือพิมพ์)
- สร. 0201.34/1 เรื่องจำกัดชาย (14 ม.ค. 2476 - 11 ส.ค. 2477)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขา เรื่อง เสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. 108 ในประวัติศาสตร์ประพาสต้น" หน้า 276.

จรูญ น้อยปาน. 2537. สวนป่าสมรมผสมผสาน. วารสารแลได้ หมายเลข 13 ม.ค. - ก.พ. 2537.

จรรูญ ยาสุมทร. 2533. ทรัพยากรป่าไม้กับปัญหาที่ทำกินของราษฎรและมาตรการแก้ไข. วนสาร ปีที่ 48 ฉบับที่ 1 (ม.ค. - มี.ค. 2533)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2533. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกงประคิชฐ์. 2540. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ไชยา พัฒนกุล สมพงษ์ สุขมาก และชูจิต ถิ่นธรรม. 2523. ประวัติการปรับปรุงพันธุ์ยางในประเทศไทย. วารสารยางพารา ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 2523.

บุญเลิศ เลี้ยวประไพและคณะ. 2542. ประชากรไทยสมัย ร9. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปก แก้วกาญจน์. 2534. รายงานวิจัย "การสร้างทางรถไฟสายใต้กับผลกระทบทางเศรษฐกิจและการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2452 ถึง ปัจจุบัน : ศึกษากรณีอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา. สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

ปณัญญา ชเนศวร และคณะ. 2541. แผนการใช้ที่ดินลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. 2535. ทุนสิงคโปร์ : การผูกขาดตลาดยางพาราและคิบุกไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มัลลิกา เรืองระพี. 2518. บทบาทของชาวจีนในค่านเศรษฐกิจและสังคมและศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 65.

วิจารณ์ ชานีรัตน์. 2542. การตั้งถิ่นฐาน ระบบการถือครอง และการใช้ทรัพยากรของชุมชนในเขตป่า อำเภอกวนกาหลง จังหวัดสตูล. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาการเกษตร.

วิจิต ภาพกาญจน์. 2528. นโยบายการผลิตและการค้ายางพาราในภาคใต้ของไทย พ.ศ. 2444 - 2503. วิทยานิพนธ์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

วิมล คำศรีไละไพรินทร์ รุยก้าว. 2544. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ศูนย์วิจัยการยาง. 2525. การส่งเสริมและการพัฒนาสวนยาง. สงขลา : ศูนย์วิจัยการยาง.

- สภากานวัดตะโหมด. 2543. *ตะโหมดศึกษา : หลักสูตรท้องถิ่นชุมชนตะโหมด*. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมบ้านตะโหมด โรงเรียนประชารุ่ง อำเภอตะโหมด.
- สมยศ หุ่นหัว. 2539. *การวินิจฉัยระบบสังคมเกษตรกรรม ถึงอำเภอกระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา*.
- สมยศ หุ่นหัว. 2539. *นิเวศวิทยามนุษย์และวิชาการของระบบสังคมเกษตร บริเวณคาบสมุทรสะทิงพระ. วารสารสงขลานครินทร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 ม.ค. - เม.ย. 2539.*
- สมยศ หุ่นหัว และศิริจิต หุ่นหัว. 2537. *วิชาการและการปรับเปลี่ยนของระบบสังคมเกษตรการผลิตยางพารา บริเวณฝั่งตะวันตกของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. วารสารสงขลานครินทร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ ก.ย. - ธ.ค. 2537.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2527. *นโยบายการปกครองหัวเมืองมองจากเอกสารภาคใต้. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 ม.ค. - มี.ค. 2527.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2542. *ตำนาน. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 7. กทม. : บริษัทสยามเพรส แมเนจเมนท์.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2542. *บางแก้ว, อำเภอ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8 (3987 - 3988)*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2542. *ป่าบอน, อำเภอ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 9 กทม. : บริษัทสยามเพรส แมเนจเมนท์.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2542. *ป่าพะยอม, อำเภอ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 9 กทม. : บริษัทสยามเพรส แมเนจเมนท์.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์. 2542. *พรรณข้าวพื้นเมืองภาคใต้. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 10 กทม. : บริษัทสยามเพรส แมเนจเมนท์.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ และครั้น มณีโชติ. 2542. *เลี้ยงข้าว. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 9 กทม. : บริษัทสยามเพรส แมเนจเมนท์.*
- สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ และคณะ. 2544. *เงินทักษิณ วิถีและพลัง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).*
- เสถียร ลายลักษณ์. *ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 30 กฎหมาย พ.ศ. 2460. หน้า 60.*
- เสรี จุ้ยพริก. 2540. *สวนสมรมกำลังล่มสลาย. วารสารแลได้ ปีที่ 8 ฉบับที่ 38 พฤษภาคม 2540.*
- เสรี จุ้ยพริก. 2541. *ปิดป่า แต่(ยัง)เปิดการทำไม้. วารสารแลได้ 9(55) : 40-41.*
- อูยุทธ์ นิศสภา และคณะ. 2537. *แนวทางการศึกษาและพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพในสวนยาง. วารสารนิเวศวิทยา. 21(1) : หน้า 48.*
- Ingram, J. C. 1971. *Economic Change in Thailand 1850-1970. California : Stanford University Press.*

Stifel, Laurence D. 1974. *The Growth of Rubber Economy of Southern Thailand*. Bangkok :
Thamasat University.

บุคลากรกรม

- สัมภาษณ์ นางริน มานันตพงศ์ ตำบลบ้านม่วง อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง สัมภาษณ์วันที่ 10
เมษายน 2545
- สัมภาษณ์ นายเจียง พรหมเทพ บ้านเลขที่ 89 หมู่ที่ 2 ตำบล ตะเครีชะ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา
สัมภาษณ์วันที่ 24 เมษายน 2544
- สัมภาษณ์ นางกัญเดือน หมู่ที่ 5 ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา สัมภาษณ์วันที่
22 มีนาคม 2544
- สัมภาษณ์ นายหมาด เข็นละ อดีตกำนัน ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา สัมภาษณ์วันที่
9 เมษายน 2544
- สัมภาษณ์ อดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 1 ตำบลแดนสงวน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา สัมภาษณ์วันที่ 24
เมษายน 2544
- สัมภาษณ์ นายวรรณ ขุนจันทร์. บ้านเลขที่ 72 หมู่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2544, 8 กุมภาพันธ์ 2545 และอีกหลายครั้ง.
- สัมภาษณ์ นายสวาท ทองรักษ์. บ้านเลขที่ 27 หมู่ 4 ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2544, 8 กุมภาพันธ์ 2545 และอีกหลายครั้ง.
- สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งคำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลแดนสงวน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลตะเครีชะ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2544.
- สนทนากลุ่ม ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2544
- สัมมนาร่วมกับชุมชน “โครงการวิวัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ฯ อำเภอตะโหมด
จังหวัดพัทลุง” วันที่ 27 เมษายน 2545.